

Liana HURSKA-KOWALCZYK 

Uniwersytet Szczeciński, Instytut Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie, Szczecin, Polska

Spółeczno-polityczny wymiar tzw. ustaw dyktatorskich uchwalonych przez Radę Najwyższą Ukrainy podczas Euromajdanu

Socio-Political Dimension of the So-Called Dictatorial Acts Passed by the Supreme Council of Ukraine during Euromaidan

• Abstrakt •

Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie głównych założeń tzw. ustaw dyktatorskich uchwalonych przez Radę Najwyższą Ukrainy 16 stycznia 2014 r., ich konsekwencji społeczno-politycznych oraz wpływu na dalszy przebieg Euromajdanu. W artykule zostały przedstawione główne założenia ustaw z 16 stycznia 2014 r., które ówczesne władze uchwały w celu wygaśnięcia Euromajdanu. Ustawy te były sprzeczne z Konstytucją Ukrainy. Za ich pośrednictwem rządzący wprowadzali w państwie zasady reżimu autorytarnego, wzorując się na Federacji Rosyjskiej. Omówione zostały również konsekwencje społeczno-polityczne tychże ustaw. Dla osiągnięcia celu badawczego i weryfikacji hipotezy zostały zastosowane następujące metody: historyczna, systemowa, instytucjonalno-prawna oraz studium przypadku (*case study*).

Słowa kluczowe: Ukraina; Euromajdan; „rewolucja godności”; protesty; Rada Najwyższa Ukrainy

• Abstract •

The purpose of the article is to analyze the main assumptions of the so-called dictatorial acts passed by the Supreme Council of Ukraine on January 16, 2014, their socio-political consequences, as well as the impact on the further course of Euromaidan. The article presents the main assumptions of the acts of January 16, 2014, which the then authorities enacted in order to extinguish Euromaidan. These acts were contrary to the Constitution of Ukraine. Through them the rulers introduced in the state the principles of an authoritarian regime following the model of the Russian Federation. The socio-political consequences of these acts are also discussed. To achieve the research objective and verify the hypothesis, the following methods were used: historical, systemic, institutional-legal, and case study.

Keywords: Ukraine; Euromaidan; Revolution of Dignity; protests; Supreme Council of Ukraine

Wstęp

Wydarzenia odbywające się w Ukrainie od 21 listopada 2013 do lutego 2014 r. są znane w historii jako Euromajdan (Majdan)¹ lub „rewolucja godności” (Rudenko, Sarahman, 2020). Były to szerokie protesty antyrządowe. Ich przyczynami, po objęciu w 2010 r. stanowiska Prezydenta Ukrainy przez Wiktora Janukowycza, były: tendencje autorytarne (ograniczenie działalności opozycji politycznej, uwięzienie jej liderów – Julii Tymoszenko oraz Jurija Łucenki; ciągłe rozszerzanie kompetencji organów ścigania; ograniczenie możliwości przeprowadzenia przez obywateli pokojowych protestów itp.); stagnacja społeczno-gospodarcza (wzrost PKB w latach 2012–2013 był na poziomie zerowym) (Holovko, 2021); rozłam w środowisku Grup Polityczno-Ekonomicznych (oligarchów) spowodowany wzrostem pozycji jednej z nich określanej jako „rodzina” (Aslund, 2015, s. 88), na czele której stał syn prezydenta Ołeksandr Janukowycz (Holovko, 2021). Bezpośrednim powodem protestów była decyzja o zawieszeniu procesu przygotowawczego do podpisania umowy stowarzyszeniowej między Ukrainą a Unią Europejską (UE) podjęta w wyniku presji Federacji Rosyjskiej (Holovko, 2021) 21 listopada 2013 r. przez rząd utworzony po wyborach w 2012 r. przez Partię Regionów (partia prezydenta W. Janukowycza) i Komunistyczną Partię Ukrainy (KPU). W uzasadnieniu tej decyzji została wskazana konieczność podjęcia działań w celu odnowienia utraconych „relacji handlowo-gospodarczych z Federacją Rosyjską oraz innymi państwami – członkami Wspólnoty Niepodległych Państw” (Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.11.2013 r. nr 905-r, 2013).

Inicjatorami Euromajdanu byli dziennikarze i aktywiści społeczni (w tym działający w organizacjach pozarządowych). Z kolei opozycyjne partie parlamentarne (Zjednoczenie Ogólnoukraińskie „Bańkiwszczyna” [„Bańkiwszczyna”], Ukraiński Demokratyczny Alians na rzecz Reform Witalija Kliczki [UDAR], Zjednoczenie Ogólnoukraińskie „Swoboda” [„Swoboda”]) dołączyły do Euromajdanu.

Jak słusznie zauważył Wołodymyr Hołowko, podczas Euromajdanu na W. Janukowycza z jednej strony oddziaływał Zachód, usiłując skłonić go do znalezienia kompromisu z protestującymi, z drugiej zaś strony była Rosja optująca za zdławieniem protestów za pomocą siły (Holovko, 2021). Janukowycz wybrał opcję zaproponowaną przez Federację Rosyjską. Od rozpoczęcia Euromajdanu 21 listopada 2013 r. aż do jego zakończenia w lutym 2014 r. władze poddawały wszelkim prześladowaniom

¹ Określenie pochodzi od placu Niepodległości w Kijowie, który jest potocznie nazywany majdanem Niepodległości. Stał się on centrum protestów antyrządowych w listopadzie 2013–lutym 2014 r., spowodowanych zawieszeniem przez władze eurointegracji Ukrainy.

jego uczestników. Ołeksandra Matwijczuk, przewodnicząca zarządu ukraińskiej organizacji praw człowieka „Centrum Wolności Obywatelskich”², w swoim sprawozdaniu „Wydarzenia podczas Euromajdanu oraz prawa człowieka” stwierdziła, że władze mordowały protestujących, raniły, torturowały, porywały; aresztowały ich niezgodnie z prawem (Matviichuk, 2015, ss. 23–24); demonstrantom bezzasadnie zabierano prawo jazdy; wszczynano wobec nich sfabrykowane postępowania administracyjne oraz karne; stosowano przemoc za pośrednictwem jednostek siłowych (Matviichuk, 2015, s. 24). Władze stosowały przemoc wobec uczestników protestów nie tylko za pośrednictwem jednostek siłowych, ale również za pomocą „tituszek”³ – bandyckich ugrupowań, których członkowie atakowali, zastraszali, a także prowokowali demonstrantów (Matviichuk, 2015, s. 24).

Próby rozpadnięcia Euromajdanu przy użyciu siły podjęte przez władze w listopadzie–grudniu 2013 r. doprowadziły do umasowienia protestów. Po ostatecznej rezygnacji W. Janukowycza z podpisania umowy stowarzyszeniowej między Ukrainą a UE podczas szczytu Partnerstwa Wschodniego w Wilnie (28–29 listopada 2013 r.) rządzący za pomocą jednostek specjalnych milicji „Berkut” (Amnesty International Ukraine, 2013) rozpadzili miasteczko namiotowe protestujących, w którym przebywała wówczas głównie młodzież studencka. Już 1 grudnia 2013 r. w Kijowie odbył się wiec, w którym zgodnie z różnymi danymi wzięło udział od 500 tys. do 700 tys. osób z całej Ukrainy (Ptitsyn, 2013). Od tego momentu protesty rosły oraz rozszerzały się zarówno na poziomie centralnym, jak i regionalnym. Podobny efekt społeczny miały również nieudane próby rozpadnięcia Euromajdanu z użyciem przemocy 9 grudnia 2013 r., a także w nocy z 10 na 11 grudnia 2013 r. (Buniakina, 2013).

Kolejną próbę zakończenia protestów władze podjęły 16 stycznia 2014 r., uchwalając z inicjatywy prezydenta W. Janukowycza⁴ ustawy, które opozycja i aktywiści społeczni określili jako „dyktatorskie”, gdyż istotnie ograniczały one prawa i wolności obywateli zagwarantowane przez Konstytucję Ukrainy, łamiąc zasady demokratyczne oraz kierując państwo w stronę konsolidacji reżimu autorytarnego. Rządzący liczyli, że część demonstrantów wystraszy się rozszerzonego zakresu odpowiedzialności

² Organizacja w październiku 2022 r. otrzymała Pokojową Nagrodę Nobla wraz z Alesiem Bialackim i Stowarzyszeniem Memoriał.

³ Określenie pochodzi od nazwiska Władymira Tytuszkina, sportowca, który wraz z kolegami na polecenie władzy zaatakował w maju 2013 r. dziennikarzy Telewizji „5 Kanał”. W okresie rządów W. Janukowycza władze wynajmowały sportowców z prowincjonalnych miast w celu rozpędzenia protestów i bicia aktywistów.

⁴ W 2015 r. śledztwo wszczęte przez Prokuraturę Generalną ustaliło, że tzw. ustawy dyktatorskie zostały uchwalone z inicjatywy prezydenta W. Janukowycza (*Iniatsiutorom „dyktatorskykh zakoniv” buv Yanukovich – HPU*, 2015).

administracyjnej oraz karnej i zrezygnuje z protestów, z kolei wobec tych, którzy będą je kontynuowali, zostałyby zastosowane wysokie kary i represje (Rakhmanin, 2014).

Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie głównych założeń tzw. ustaw dyktatorskich uchwalonych przez Radę Najwyższą Ukrainy 16 stycznia 2014 r., ich konsekwencji społeczno-politycznych, wpływu na dalszy przebieg Euromajdanu. Została sformułowana następująca hipoteza: jedną z konsekwencji uchwalenia tzw. ustaw dyktatorskich były negocjacje między władzą a opozycją. Dla osiągnięcia celu badawczego i weryfikacji hipotezy zostały zastosowane następujące metody: historyczna, systemowa, instytucjonalno-prawna oraz *case study*. Zarysowany problem badawczy został podjęty w pracach naukowych: Wadyma Denysenki (Denysenko, 2021); Pawła Haja-Nyżnyka (Hai-Nyzhnyk, 2017); Wołodymyra Hołowki (Holovko, 2021); Soni Koszkiny (Koshkina, 2015) oraz innych. Badaniem tzw. ustaw dyktatorskich zajmowały się następujące centra analityczne: OPORA (*Analiz: Tochka nepovernennia dlia Parlamentu – 16 sichnia 2014*, 2014); Instytut Mediów Prawa (*Zakonom Kolesnichenka-Oliinyka VR*, 2014); Centrum Reform Analityczno-Prawnych (*Zaiava shchodo podii u Verkhovni Radi Ukrainy 16 sichnia 2014 roku*, 2014); Centrum Badań Ekonomiczno-Politycznych im. Ołeksandra Razumkowa (Centrum Razumkowa) (Tsentr Razumkova, 2014); Narodowy Instytut Badań Strategicznych (Yablonskyi, 2014) oraz inne.

Główne założenia tzw. ustaw dyktatorskich

Rada Najwyższa Ukrainy uchwaliła 16 stycznia 2014 r. pakiet ustaw z naruszeniem procedur zawartych w regulaminie parlamentu: poprzez podniesienie rąk; bez przeprowadzenia debaty parlamentarnej; bez wykorzystania systemu do głosowania „Rada”, a ich treść była udostępniona dopiero po przegłosowaniu (Vanchuk, 2018, s. 39). Na te ustawy rzekomo swój głos oddało 235 deputowanych ludowych (konstytucyjny skład parlamentu – 450 deputowanych). Później przewodniczący komisji skrutacyjnej Wołodymyr Olijnyk przyznał się, że w rzeczywistości nie liczył podniesionych rąk deputowanych (Ptashka, 2014). Prezydent W. Janukowycz podpisał ustawy 17 stycznia 2014 r., a już 22 stycznia weszły one w życie (tuż po publikacji 21 stycznia 2014 r. w dzienniku ustaw „Głos Ukrainy”).

Rada Najwyższa Ukrainy przegłosowała w jednym pakiecie dziesięć ustaw. Wśród tych ustaw pięć uzyskało potoczne określenie „dyktatorskie” (*Dyktatorski zakony 2014*, 2014): *Ustawa o wprowadzeniu zmian do Ustawy Ukrainy „o sądownictwie i statusie sędziów”* oraz *ustaw procesualnych dotyczących dodatkowych zabiegów w celu zapewnienia bezpieczeństwa obywateli nr 721-VII* (Ustawa nr 721-VII) (Zakon

Ukrainy 721-VII, 2014); *Ustawa o wprowadzeniu zmian do niektórych aktów prawnych Ukrainy dotyczących odpowiedzialności za wykroczenia administracyjne podczas meczów piłki nożnej* nr 722-VII (Zakon Ukrainy 722-VII, 2014); *Ustawa o wprowadzeniu zmian do niektórych aktów prawnych Ukrainy dotyczących odpowiedzialności za wykroczenia administracyjne w wymiarze zapewnienia bezpieczeństwa ruchu drogowego, które zostały zarejestrowane automatycznie* nr 723-VII (Zakon Ukrainy 723-VII, 2014); *Ustawa o wniesieniu zmian do regulaminu Rady Najwyższej Ukrainy* nr 724-VII (Zakon Ukrainy 724-VII, 2014); *Ustawa o wprowadzeniu zmian do Kodeksu karnego Ukrainy dotyczących zaocznego postępowania karnego* nr 725-VII (Zakon Ukrainy 725-VII, 2014).

Wśród tych pięciu ustaw szczególnie wyróżniała się *Ustawa o wprowadzeniu zmian do Ustawy Ukrainy „o sądownictwie i statusie sędziów” oraz ustaw procesualnych dotyczących dodatkowych zabiegów w celu zapewnienia bezpieczeństwa obywateli* nr 721-VII, znana powszechnie jako ustawa Kołesniczenki⁵-Olijnyka⁶ (nazwiska jej autorów) lub ustawa nr 3879 (numer projektu tej ustawy). Znalazło się w niej szereg przepisów zapożyczonych z prawodawstwa rosyjskiego. Na wzorec rosyjski do prawodawstwa ukraińskiego zostały wprowadzone pojęcia „działalność ekstremistyczna” oraz „agent zagraniczny” (*Analiz: Tochka nepovernennia dlia Parlamentu – 16 sichnia 2014*, 2014).

Ustawa nr 721-VII ograniczała prawa obywateli do pokojowych zgromadzeń. Wprowadzała art. 185-1 oraz 185-2 do Kodeksu wykroczeń administracyjnych (Kodeks Ukrainy pro administratywni pravoporushennia, 1984), zgodnie z którymi za naruszenie porządku organizacji lub przeprowadzenia pokojowych zgromadzeń, w tym obok siedzib organów władzy państwowej, organów samorządowych, instytucji, przedsiębiorstw, organizacji, mieszkań prywatnych, stosowano karę grzywny lub areszt administracyjny (Zakon Ukrainy nr 721-VII, 2014). Powyższe artykuły zakazywały również protestującym zakładania kasków oraz masek, rozbijania namiotów itp. Za udział w protestach z zastosowaniem kasków ochronnych oraz masek (były wykorzystywane przez uczestników Euromajdanu, zwłaszcza jednostki Samoobrony Majdanu⁷) miała być nałożona kara grzywny lub areszt administracyjny. Rozbijanie namiotów „bez zezwolenia władzy” miało być karane również grzywną lub aresztem administracyjnym (Majdan jednoczył się wokół miasteczka namiotowego

⁵ Wadym Kołesniczenko – zastępca przewodniczącego frakcji Partii Regionów w parlamencie w latach 2012–2014.

⁶ Wołodmyr Olijnyk – ówczesny członek Partii Regionów. Zastępca przewodniczącego komitetu Rady Najwyższej Ukrainy ds. zapewnienia praworządności oraz działalności organów ścigania.

⁷ Utworzone na Euromajdanie dla podtrzymania porządku oraz przeciwdziałania próbom jego rozpędzenia.

w Kijowie). Dzięki temu przepisowi „Berkut” uzyskał prawo do demontowania namiotów na placu Niepodległości oraz zaaresztowania każdego, kto w nich przebywał (Nikitin, 2020). Z kolei w celu ograniczenia działalności Automajdanu⁸ do Kodeksu wykroczeń administracyjnych został wprowadzony art. 122, zgodnie z którym za ruch drogą w kolumnie składającej się z ponad pięciu samochodów bez zezwolenia organów ministerstwa spraw wewnętrznych mogłaby zostać zastosowana kara grzywny z możliwością odebrania prawa jazdy oraz pojazdu (Zakon Ukrainy nr 721-VII, 2014). Przepisy tej ustawy uderzały również w osoby wspierające (żywnością, logistyką itp.) uczestników zebrań masowych (Nikitin, 2020). Analizując je, W. Denysenko doszedł do wniosku, że w trakcie ich realizacji władze mogłyby każdemu automatycznie zakazywać przeprowadzania zgromadzeń pokojowych na wyznaczonym terytorium przez określony czas (Denysenko, 2021, s. 661).

Ustawa nr 721-VII wprowadzała do Kodeksu karnego Ukrainy (Kryminalnyi Kodeks Ukrainy, 2001) art. 110-1 zatytułowany „Działalność ekstremistyczna”, który przewidywał odpowiedzialność karną za tzw. działalność ekstremistyczną (Zakon Ukrainy nr 721-VII, 2014). Przepisy zawarte w tym artykule ograniczały prawo do zgromadzeń pokojowych, zrzeszania się, wolności wypowiedzi, prawo do wolności pozyskiwania, przechowywania i rozpowszechniania informacji. Ekspersi Instytutu Mediów Prawa, analizując tę ustawę, doszli do wniosku, że obywatele mogliby zostać skazani na trzy lata więzienia w razie przechowywania i upublicznienia, w tym za pośrednictwem środków masowego przekazu oraz Internetu, portali społecznościowych, jakichkolwiek dokumentów historycznych, ulotek, zdjęć czy artykułów zawierających treści o „charakterze ekstremistycznym” (*Zakonom Kolesnichenka-Oliinyka VR*, 2014). Zakwalifikowaniem do „ekstremistycznych” materiałów w formie pisanej oraz wypowiedzi miałyby zająć się organy śledcze, prokuratorzy oraz sąd będący pod pełną kontrolą rządzących. Według analityków Centrum Reform Analityczno-Prawnych pojęcie działalności ekstremistycznej zostało określone bardzo szeroko i niejednoznacznie oraz mogło stać się podstawą do zakazu utworzenia lub działalności organizacji społecznych (*Zaiava shchodo podii u Verkhovnii Radi Ukrainy 16 sichnia 2014 roku*, 2014). Do „działalności ekstremistycznej” zaliczono: wykorzystanie oraz demonstracje materiałów ekstremistycznych przed zgromadzeniem obywateli; wystąpienia publiczne i apele o charakterze ekstremistycznym; finansowanie lub inne wsparcie działań ekstremistycznych (Zakon Ukrainy nr 721-VII, 2014). Pozwoliłoby to władzom zastosować odpowiedzialność karną zarówno wobec przedstawicieli

⁸ Organizacja zrzeszająca zmotoryzowanych aktywistów została założona na początku Euromajdanu w celu wywierania pokojowej presji na rządzących: patrolowania ulic; blokowania budynków rządowych oraz domów przedstawicieli władz; organizowania kolumny pojazdów w celu ochrony oraz ewakuacji uczestników Euromajdanu itp.

opozycji politycznej, działaczy społecznych, organizacji pozarządowych, jak i wobec jakiegokolwiek osoby niezadowolonej z bieżącej polityki (Tymoshchuk, 2014). Zgodnie z tą ustawą władze mogły uznać za ekstremistę każdego obywatela, który krytycznie wypowiadałby się na ich temat. Pozwalała ona również na zamknięcie stron internetowych bez decyzji sądu. Przykładowo dzięki przepisom o „działalności ekstremistycznej” milicja uzyskała możliwość aresztowania osób publikujących karykatury ówczesnego prezydenta w Internecie (Nikitin, 2020).

Ustawa nr 721-VII ograniczała prawo do wolności poglądów i wypowiedzi, wolnego wyartykułowania swoich przekonań, wolności środków masowego przekazu. Ten akt prawny wprowadzał do Kodeksu karnego art. 150-1, który przewidywał odpowiedzialność karną za „oszczerstwo”, „rozpowszechnianie notorycznie niewiarygodnych informacji, które zniesławiają honor i godność drugiej osoby” (Zakon Ukrainy nr 721-VII, 2014). Analityk ds. prawnych Ołeksander Popow, redaktor naczelny czasopisma „Prawnik & Prawo”, analizując przepisy dotyczące „oszczerstwa”, wywnioskował, że pracownicy organów ścigania i sędziowie mogli je stosować w wybiórczy, dowolny sposób, co stanowiło główne zagrożenie z nich wynikające (Popov, 2014). Z kolei organizacje dziennikarskie ogłosiły, że przepisy dotyczące „oszczerstwa” zostały wprowadzone w celu prześladowania niezależnych dziennikarzy oraz blogerów (*Nesvoboda slova*, 2014), którzy odegrali kluczową rolę w opracowaniu i rozpowszechnianiu prawdziwych informacji o Euromajdanie w kraju i za granicą. Taras Szewczenko, dyrektor Instytutu Mediów Prawa, stwierdził, że władza stworzyła takie warunki prawne, aby namierzać każdego, „kto pisze o niej źle” (*Nesvoboda slova*, 2014). Ponadto Ustawa nr 721-VII wprowadziła zmiany, które pozwalały władzom blokować w Ukrainie strony internetowe oraz portale społecznościowe (Twitter, Facebook i in.), za pomocą których odbywała się koordynacja uczestników Euromajdanu (Nikitin, 2020).

Ustawa nr 721-VII wprowadzała do Kodeksu podatkowego (Podatkovyi Kodeks Ukrainy, 2011) oraz *Ustawy o zrzeszeniach obywateli* nr 4572-VI (Zakon Ukrainy nr 4572-VI, 2012) pojęcie „agent zagraniczny”, naruszając prawo obywateli do zrzeszania się w organizacje społeczne. W ten sposób miałyby zostać określone organizacje posiadające zagraniczne źródła finansowania oraz biorące udział w działalności politycznej na terytorium Ukrainy (organizowanie akcji politycznych, w tym ich finansowanie; oddziaływanie na podjęcie decyzji politycznych; kształtowanie opinii publicznej). Transparency International Ukraina oświadczyła, że mianem „agenta zagranicznego” można określić automatycznie każdą organizację, która propaguje „przeprowadzenie na Ukrainie jakichkolwiek reform – zaczynając od antykorupcyjnej czy podatkowej i aż do edukacyjnej czy w wymiarze sektora rolniczego” (Transparency International, 2014). Ukraińscy eksperci Transparency International

uznali, że w myśl tej ustawy organizacja, którą oni reprezentują, powinna zostać określona jako „agent zagraniczny”, gdyż posiada zewnętrzne źródła finansowania (*Transparency International vbachae v zakoni Kolesnichenka-Oliinyka instrument represii*, 2014). Ustawa ta pozwoliłaby władzom przejąć pełną kontrolę nad działalnością organizacji pozarządowych, ich członkami, a także źródłami finansowania. Z kolei brak zgody przez organizacje pozarządowe na taką kontrolę ze strony władz skutkowałby zakazem działalności organizacji (*Transparency International vbachae v zakoni Kolesnichenka-Oliinyka instrument represii*, 2014). W ten sposób władze usiłowały ograniczyć działalność organizacji pozarządowych, które promowały standardy demokracji i wspierały rozwój społeczeństwa obywatelskiego.

Oprócz tego Ustawa nr 721-VII zakazywała obywatelom pozyskiwania i rozpowszechniania informacji o pracownikach organów ścigania oraz rozpowszechniania informacji o niezgodnych z prawem działaniach pracowników prokuratury czy milicji; wprowadzała kary więzienia za blokadę dostępu do mieszkań prywatnych (uczestnicy Euromajdanu organizowali protesty pod domami rządzących) itd.

Z kolei Ustawa nr 724-VII upraszczała procedurę pozbawienia deputowanego ludowego immunitetu oraz wszczęcia wobec niego postępowania karnego (Zakon Ukrainy nr 724-VII). W oficjalnym komentarzu do tej ustawy podkreślono, że „wszystkie fakty związane z pociągnięciem deputowanego ludowego do odpowiedzialności karnej, jego zatrzymaniem czy aresztowaniem będą badane bezpośrednio podczas posiedzenia plenarnego Rady Najwyższej Ukrainy z udziałem wszystkich deputowanych, a nie przez komitet specjalny” (*Za period z 14 po 17 sichnia Verkhovna Rada Ukrainy*, 2014). Jak stwierdził wówczas Mykoła Tomenko, deputowany ludowy z ramienia opozycyjnej „Bar’kiwyszczyny”, żeby pozbawić deputowanego immunitetu, wystarczające będzie jedno głosowanie w parlamencie bez zbadania sprawy przez komitet specjalny (*Rada sprostyła zniattia nedotorkanosti z deputativ*, 2014). W ten sposób władza stworzyła sprzyjające warunki do ograniczenia prawa do nieskrępowanej działalności politycznej.

Konsekwencje tzw. ustaw dyktatorskich

Uchwalenie tzw. ustaw dyktatorskich spowodowało radykalizację protestów. Począwszy od 19 stycznia 2014 r., na Majdanie rozpoczęła się ostra konfrontacja między protestującymi a funkcjonariuszami jednostek siłowych, która zakończyła się w lutym 2014 r. wraz z ucieczką do Rosji prezydenta W. Janukowycza (Lukianiuk, 2014). Podczas niedzielnego wiecu 19 stycznia 2014 r. część protestujących wyruszyła w kierunku siedziby parlamentu z żądaniem uchylenia ustaw z 16 stycznia 2014 r.

Na ulicy Hruszewskiego w Kijowie drogę zagroziły im jednostki specjalne milicji. Między uczestnikami protestów a funkcjonariuszami służb mundurowych doszło do starć. Członkowie jednostek Samoobrony Euromajdanu użyli koktajli Mołotowa, kostki brukowej, metalowych prętów (Holovko, 2021). W odpowiedzi „Berkut” stosował wobec nich armatki wodne oraz ostrzeliwał gumowymi kulami, z kolei oddziały wojsk wewnętrznych rzuciły w protestujących granaty szturmowe oraz dymne (*V tsentre Kyeva*, 2014). Od tego momentu ostre starcia pomiędzy demonstrantami a jednostkami siłowymi stały się częstym zjawiskiem (Holovko, 2021).

W celu rozszerzenia wachlarza środków przemocy stosowanych przez funkcjonariuszy jednostek siłowych wobec protestujących Gabinet Ministrów Ukrainy przyjął 22 stycznia 2014 r. postanowienie wprowadzające zmiany do *Reguł zastosowania specjalnych środków podczas ochrony porządku obywatelskiego* (Kabinet Ministriv Ukrainy, 2014). Już tego samego dnia jednostki specjalne „Berkut” kilkakrotnie przeprowadziły szturm na uczestników protestów oraz barykady Euromajdanu. W wyniku zastosowania broni palnej 22 stycznia 2014 r. pojawiły się pierwsze ofiary na Majdanie, zastrzelono Serhija Nahojana oraz Mychajłę Żyznewskiego (Hai-Nyzhnyk, 2017, s. 177).

W wielu regionach Ukrainy nastąpiła aktywizacja protestów (szczególnie w zachodnich, centralnych oraz na północy państwa) (Koshkina, 2015, s. 189). W odpowiedzi na eskalację przemocy przez władze protestujący rozpoczęli okupację i blokadę budynków obwodowych administracji państwowej i samorządowej (Stadnyk, 2014). Z kolei liderzy opozycji parlamentarnej ogłosili rozpoczęcie tworzenia się alternatywnych organów władzy zarówno na poziomie centralnym, jak i regionalnym. Jeszcze podczas niedzielnego wiecu 19 stycznia 2014 r. poinformowali o utworzeniu Ludowej Rady Ukrainy, która rzekomo miałaby być alternatywą dla Rady Najwyższej Ukrainy. Lider frakcji parlamentarnej „Baťkiwszczyny” Arsenij Jaceniuk ze sceny na placu Niepodległości stwierdził, że „po powołaniu Rady Ludowej Ukrainy należy powołać ludowy rząd, który zintegruje Ukrainę z UE, powstrzyma dyktaturę Janukowycza i będzie rządem europejskiej Ukrainy” (*Plan dii vid opozytsii*, 2014). Z kolei z *Deklaracji o proklamacji Ludowej Rady Ukrainy* wynikało, że zostało założone „zjednoczenie deputowanych ludowych” (*V Ukraini stvoreno Narodnu Radu zamist Verkhovnoi*, 2014), co było normalną praktyką zarówno dla parlamentu, jak i dla rad obwodowych, rejonowych i miejskich (Hurska-Kowalczyk, 2023, s. 50). Opozycja parlamentarna pozorowała zatem przed protestującymi swój radykalizm. W ten sposób usiłowała zachować kontrolę nad Euromajdanem oraz koordynować protesty w regionach (Hurska-Kowalczyk, 2023, ss. 39–53).

Władza, która uchwalając tzw. ustawy dyktatorskie, liczyła na wygaszenie Euromajdanu, musiała 22 stycznia 2014 r. rozpocząć negocjacje z opozycją parlamentarną

(Hurska-Kowalczyk, 2022, ss. 173–186). W wyniku tych negocjacji (po czwartej rundzie) 28 stycznia 2014 r. odbyło się nadzwyczajne posiedzenie parlamentu, który uchylił tzw. ustawy dyktatorskie z 16 stycznia 2014 r. (za tą decyzją głosowało 361 deputowanych ludowych); rząd na czele z Mykołą Azarowym podał się do dymisji. Z kolei 29 stycznia 2014 r. Rada Najwyższa Ukrainy uchwaliła *Ustawę o usunięciu negatywnych skutków oraz niedopuszczaniu do prześladowania i karania osób z powodu wydarzeń, jakie miały miejsce podczas przeprowadzenia akcji pokojowych nr 737-VII* (Zakon Ukrainy nr 737-VII).

Uczestnicy protestów spełnili warunek sprawujących władzę niezbędny dla wejścia tej ustawy w życie. Odblokowali ruch na ulicach oraz zwolnili siedziby rządowych i samorządowych budynków w Kijowie i w poszczególnych regionach państwa. Natomiast władze wykonały swoje obietnice tylko częściowo, gdyż z 2 tys. spraw karnych i administracyjnych zamkniętych zostało jedynie 108 (*Pshonka*, 2014). Władza zatem nadal prześladowała protestujących, a Euromajdan był kontynuowany. Apogeum protestów nastąpiło 18–21 lutego 2014 r., kiedy po ostrych starciach z demonstrantami jednostki siłowe dokonały ostatniej próby szturmowania Euromajdanu w celu jego rozpadnięcia (*Khronolohiya ukraiins'koi Revoluciyi hidnosti*, 2015, s. 970). W trakcie tego szturmowania snajperzy jednostek siłowych 20 lutego 2014 r. strzelali do protestujących. W efekcie działań służb mundurowych podczas Euromajdanu zabito ponad 100 uczestników protestów (Chernysh, 2023). Po podpisaniu porozumienia z opozycją 21 lutego 2014 r. W. Janukowycz, obawiając się gniewu protestujących, uciekł do Rosji.

Podsumowanie

Tak zwane ustawy dyktatorskie nakładały istotne ograniczenia na podmioty związane z Euromajdanem: protestujących; organizacje ich wspierające (udzielające pomocy prawnej, medycznej, logistycznej itp.); środki masowego przekazu, w tym informacyjne strony internetowe, portale społecznościowe; dziennikarzy; opozycyjnych deputowanych ludowych. Ustawy te legalizowały szeroki zakres instrumentów dla przeprowadzenia represji wobec wszystkich krytycznie wypowiadających się na temat władzy, podejmujących działania w celu obniżenia poparcia dla niej, a także dążących do jej alternacji. Były one sprzeczne z Konstytucją Ukrainy. Dzięki nim władze wprowadzały w Ukrainie rozwiązania autorytarne, wzorując się na Federacji Rosyjskiej. Eksperti Centrum Razumkova w swoim oświadczeniu z 17 stycznia 2014 r. stwierdzili, że ustawy z 16 stycznia 2014 r., zwłaszcza ustawa Kołesniczenki-Olejnyka, naruszały przepisy Konstytucji Ukrainy, zgodnie z którymi konstytucyjne prawa

oraz wolności człowieka i obywatela nie mogą być ograniczone oprócz przypadków przewidywanych Konstytucją Ukrainy, a przy uchwalaniu nowych ustaw lub wprowadzaniu zmian do już obowiązujących nie jest dopuszczalne zawężenie treści oraz zakresu istniejących praw i wolności (art. 22 oraz art. 64 Konstytucji Ukrainy) (Tsentr Razumkova, 2014).

Tak zwane ustawy dyktatorskie naruszały następujące prawa obywateli: prawo do wolności oraz osobistej nietykalności (art. 29 Konstytucji Ukrainy); prawo do wolności poglądów i wypowiedzi, wolnego wyartykułowania swoich przekonań, a także prawo do wolności pozyskiwania, przechowywania i rozpowszechniania informacji w formie ustnej, pisemnej bądź w inny sposób (art. 34); prawo do wolności zrzeszania się w partiach politycznych oraz organizacjach społecznych wraz z zasadą równości wszystkich organizacji wobec prawa (art. 36); prawo obywateli do udziału w zarządzaniu sprawami państwowymi (art. 38); prawo do pokojowych zgromadzeń (art. 39) (*Konstytutsiia Ukrainy*, s. 10, s. 12, s. 13, s. 14) oraz inne. Ponadto ustawy te uniemożliwiały obywatelom realizację konstytucyjnych przepisów, według których życie społeczne w Ukrainie oparło się na zasadach pluralizmu politycznego, gospodarczego oraz ideologicznego; cenzura została zakazana, a prawo do wolności działalności politycznej zagwarantowało państwo (Tsentr Razumkova, 2014).

Uchwalenie tzw. ustaw dyktatorskich spowodowało: 1) intensyfikację konfrontacji protestujących ze służbami porządkowymi z użyciem siły; 2) aktywizację protestów w większości regionów Ukrainy. Częściowo została potwierdzona hipoteza postawiona we wstępie artykułu. Rozpoczęcie negocjacji między prezydentem W. Janukowyczem a liderami opozycji politycznej reprezentującymi Euromajdan było konsekwencją zaostrzenia sytuacji społeczno-politycznej. Tzw. ustawy dyktatorskie pośrednio doprowadziły zatem do tych negocjacji, przyczyniając się do eskalacji przemocy na Euromajdanie oraz wzmacniając determinację i konsekwencję w działaniu protestujących w całym państwie. Wynikiem negocjacji było uchylenie tzw. ustaw dyktatorskich; dymisja rządu na czele z M. Azarowym; ogłoszenie amnestii dla aresztowanych uczestników Euromajdanu (*Bez stroku давности*, 2021). Należy zgodzić się z ekspertami Narodowego Instytutu Badań Strategicznych, że uchylenie ustaw z 16 stycznia 2014 r. osiągnięte w wyniku negocjacji między władzą a opozycją „mogło stać się krokiem w kierunku ograniczenia konfrontacji między stronami konfliktu, a także stworzyć sprzyjające warunki do nawiązania dialogu między nimi oraz pokojowego wyjścia z kryzysu społeczno-politycznego” (Yablonskyi, 2014, s. 63). Janukowycz wraz ze swoim otoczeniem wybrał jednak drogę eskalacji oraz przemocy, „co doprowadziło do dużej liczby ofiar” (Yablonskyi, 2014, s. 63).

Bibliografia:

- Amnesty International Ukraine. (2013). „Yevromaidan” Porushennia prav liudyny pid chas protestiv v Ukraini. Pobrane z: <https://www.amnesty.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/AmnestyEuromaydanEUR500202013UKR.pdf>.
- Analiz: Tochka nepovernennia dlia Parlamentu – 16 sichnia 2014. (2014). Pobrane z: <http://www.opora.vn.ua/analz-tochka-nepovernennya-dlya-parlamentu-16-schnya-2014.html>.
- Aslund, A. (2015). *Ukraine: What Went Wrong and How to Fix It*. Washington: Peterson Institute for International Economics.
- Bez stroku давности: khto z nardepiv-vinnychan holosuvav za „dyktatorski zakony 16 sichnia”. (2021). Pobrane z: <https://vezha.ua/bez-stroku-davnosti-hto-z-nardepiv-vinnychan-golosuvav-za-dyktatorski-zakony-16-sichnya/>.
- Buniakina, D. (2013). *Na Maidan do Kyieva yidut ti, koho vrazyy „shturm” 11 brudnia*. Pobrane z: <https://www.radiosvoboda.org/a/25199062.html>.
- Chernysh, O. (2023). *10 rokiv Maidanu. Nadiia bez stroku давности*. Pobrane z: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c4n89q0098xo>.
- Denysenko, V. (2021). *Formuvannia ta funktsionuvannia v Ukraini politychnoho rezhymu Viktora Yanukovycha (2010–2014 rr.)*. Zaporizhzhia: Vydavnychiy Dim „Helvetyka”.
- Dyktatorski zakony 2014. (2014). Pobrane z: https://constituanta.blogspot.com/2014/03/2014_24.html.
- Hai-Nyzhnyk, P. (2017). *Rosiia proty Ukrainy (1990–2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymusu do viiny na pohlynnannia ta sproby znyschchennia*. Kyiv: MP Lesia.
- Holovko, V. (2021). *Revoliutsiia hidnosti 2013–2014*. W: V. Smolii (red.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy. Dodatkovyi tom. Knyha 1*. Kyiv: Naukova dumka. Pobrane z: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=revoljutsija_gidnosti.
- Hurska-Kowalczyk, L. (2022). Organisations Established by the Parliamentary Opposition during the Euromaidan in Ukraine. *Athenaeum. Polskie studia politologiczne*, 76, 173–186. DOI: <http://dx.doi.org/10.15804/athena.2022.76.09>.
- Hurska-Kowalczyk, L. (2023). Rola zjednoczenia opozycyjnego „Ludowa Rada Ukrainy” w Euromajdanie. *Historia i Polityka*, 43, 39–53. DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/HiP.2023.003>.
- Iniitsiatorom „dyktatorskykh zakoniv” buv Yanukovych – HPU. (2015). Pobrane z: <https://imi.org.ua/news/iniitsiatorom-priynyattya-diktatorskih-zakoniv-buv-yanukovich-gpu-i13199>.
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2014). *Postanova vid 22 sichnia 2014 r. nr 13 Kyiv Pro vnesennia zmin do punktu 12 Pravyl zastosuvannia spetsialnykh zasobiv pry okhroni hromadskoho poriadku*. Pobrane z: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp140013?an=1&ced=2014_01_22.
- Khomenko, S. (2014). *Zakon ne diie: aktyvisty Yevromaidanu zalyshaiutsia za gratamy*. Pobrane z: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/01/140115_euromaidan_amnesty_sx.
- Khronolohiya ukraiins’koi Revoluciyi hidnosti (21 lystotada 2013 roku–27 lutoho 2014

- roku). (2014). W: O. Zadorozhniy (red.). *Ukrains'ka revoliutsiia hidnosti, abresija RF i mizhnarodne pravo* (ss. 944–981). Kyiv: K.I.S.
- Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. (1984). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy RSR*, 51, poz. 1122. Pobrane z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
- Konstytutsiia Ukrainy. Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku*. (1996). Kyiv: Pravo.
- Koshkina, S. (2015). *Maidan. Nierasskazanaia istoriia*. Kiyev: Brait Star Pabliшыng.
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 25–26, poz. 131. Pobrane z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
- Lukianiuk, V. (2014). *Revoliutsiia Hidnosti*. Pobrane z: <https://www.jnsm.com.ua/h/0119P/>.
- Matviichuk, O. (2015). Podii Yevromaidanu ta prava liudyny. W: O. Martynenko, Ye. Zakharov (red.). *Prava liudyny v Ukraini – 2014. Dopovid pravozakhysnykh orhanizatsii* (ss. 23–35). Kharkiv: Vydavnytstvo prava liudyny.
- Nesvoboda slova*. (2014). Pobrane z: <https://www.holosameryky.com/a/rl-freedom-of-speech-no/1832058.html>.
- Nikitin, I. (2020). *Dyktatorski zakony 16 sichnia: yak Ukrainu namahalsia peretvoryty na Rosiiu*. Pobrane z: <https://news.obozrevatel.com/ukr/society/zakoni-16-sichnya.htm>.
- Plan dii vid opozytsii: Narodna rada, vidstavka Yanukovycha i nova Konstytutsiia*. (2014). Pobrane z: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/19/7009930/>.
- Podatkovi kodeks Ukrainy. (2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 13–14, 15–16, 17, poz. 112. Pobrane z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
- Popov, O. (2014). *5 pobroz karnoi vidpovidalnosti za naklep*. Pobrane z: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/104194_5-pogroz-karno-vidpovidalnost-za-naklep.
- Pshonka: Zakon pro amnistiyu nabude chynnosti 17 lutoho. Ludei zvilniat protiahom misiatsia*. (2014). Pobrane z: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/16/7014035/>.
- Ptashka, K. (2015). *Spliundrovana demokratiia abo „Dyktatorski zakony” 16-ho sichnia 2014*. Pobrane z: https://uain.press/articles/662356-662356#google_vignette.
- Ptitsyn, S. (2013). *Yevromaidan u tsyfrakh*. Pobrane z: <https://tyzhden.ua/ievromaidan-u-tsyfrakh/>.
- Rada sprostyla zniattia nedotorkanosti z deputativ*. (2014). Pobrane z: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/16/7009709/>.
- Rakhmanyn, S. (2014.01.17–24). U strakha prava velyky. *Dzerkalo tyzhnia*, 1. Pobrane z: https://zn.ua/columnists/u-straha-prava-veliki-137157_.html.
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.11.2013 r. nr 905-r „Pytannia ukladannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym Spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikh derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony”. (2013). Pobrane z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2013-%D1%80#Text>.
- Rudenko, Ye., Sarakhman, Э. (2020). *Kulturnyi kod Maidana. Kto pryduval „Nebesnuii sotniu”, „Revoliutsiiu Dostoinstva”, i kak „Plyne kacha” stala vtorym himnom*. Pobrane z: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2020/02/21/7241172/>.
- Stadnyk, H. (2014). *Eksperty: zakhoplennia ODA – diya, shcho sebe vypravdala*. Pobrane z: <https://www.dw.com/uk/експерти-захоплення-ода-дія-що-себе-виправдала/a-17438105>.

- Transparency International vbachaie v zakoni Kolesnichenka-Oliinyka instrument represii.* (2014). Pobrane z: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/17/7009795/>.
- Transparency International. (2014). *Zakon Oliinyka-Kolesnichenka znyshchyt bud-yaki proiavy hromadskoi nepokory.* Pobrane z: <https://www.unian.ua/politics/873283-transparency-international-zakon-oliynika-kolesnichenka-znischit-bud-yaki-proyavi-gromadskoj-nepokori.html>.
- Tsentr Razumkova. (2014). *Zakon Kolesnichenka-Oliinyka mozhe maty neperedbachuvani naslidky dlia terytorialnoi tsilisnosti derzhavy.* Pobrane z: <https://detector.media/infospace/article/89412/2014-01-17-zakon-kolesnichenka-oliinyka-mozhe-maty-neperedbachuvani-naslidky-dlya-terytorialnoi-tsilisnosti-derzhavy-tsentr-razumkova/>.
- Tymoshchuk, V. (2014). *Skandalni zakony 16 sichnia: dokladnyi analiz.* Pobrane z: <https://tsn.ua/blogi/themes/law/zakoni-16-sichnya-scho-voni-zminyati-dlya-kozhnogo-ukrayin-cya-330702.html>.
- Vanchuk, I. (2018). State Policy in the Field of legal Regulation: The Real State and Prospects. *Visegrad Journal on Human Rights*, 3, 36–40. Pobrane z: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/769078.pdf>.
- V tsentre Kyeva massovye stolknoveniya s boitsamy Vnutrennykh voisk.* (2014). Pobrane z: <https://www.057.ua/news/457218/v-centre-kyeva-massovye-stolknoveniya-s-bojcamy-vnutrennih-vojsk-obnovlaetsya-foto-video>.
- V Ukraini stvoreno Narodnu Radu zamist Verkhovnoi.* (2014). Pobrane z: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/22/7010781/>.
- Yablonskyi, V. (2014). *Pro stan rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini: zahalni tendentsii, rehionalni osoblyvosti: analitychna dopovid.* Kyiv: NISD.
- Zaiava shchodo podii u Verkhovnij Radi Ukrainy 16 sichnia 2014 roku.* (2014). Pobrane z: <https://pravo.org.ua/zayava-shchodo-podij-u-verhovnij-radi-ukrayiny-16-sichnya-2014-roku/>.
- Zakonom Kolesnichenka-Oliinyka VR „pokarala” hromadianske suspilstvo za Yevromaidan – Instytut media prava.* (2014). Pobrane z: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/186201.html>.
- Zakon Ukrainy nr 737-VII vid 29.01.2014 „Pro usunenattia nehatyvnykh naslidkiv ta nedopushchennia peresliduvannia ta pokarannia osib z pryvodu podii, yaki maly mistse pid chas provedennia myrnykh zibran”. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 12, poz. 185. Pobrane z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/737-18>.
- Zakon Ukrainy nr 721-VII vid 16.01.2014 „Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy Pro sudoustrii i status suddiv ta protsesualnykh zakoniv shchodo dodatkovykh zakhodiv zakhystu bezpeky hromadian”. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 22, poz. 801. Pobrane z: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/721-18>.
- Zakon Ukrainy nr 722-VII vid 16.01.2014 „Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za vchynennia administratyvnykh pravoporushen pid chas provedennia futbolnykh matchiv”. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 22, poz. 811. Pobrane z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722-18>.
- Zakon Ukrainy nr 723-VII vid 16.01.2014 „Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za administratyvni pravoporushennia u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnogo rukhu, zafiksovani v avtomatychnomu

- rezhymi”. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 22, poz. 803. Pobrane z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723-18>.
- Zakon Ukrainy nr 724-VII vid 16.01.2014 „Pro vnesennia zmin do rehlamentu Verkhovnoi rady Ukrainy”. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 22, poz. 804. Pobrane z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-18>.
- Zakon Ukrainy nr 725-VII vid 16.01.2014 „Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo zaochnoho kryminalnoho provadzhennia”. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 22, poz. 804. Pobrane z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/725-18>.
- Zakon Ukrainy nr 4572-VI vid 22.03.2012 „Pro hromadski obiednannia”. (2013). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1, poz. 1. Pobrane z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.
- Zakon Ukrainy nr 1280-IV vid 18.11.2003 „Pro telekomunikatsii”. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 12, poz. 155. Pobrane z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text>.
- Za period z 14 po 17 sichnia Verkhovna Rada Ukrainy ukhvalyla 11 zakoniv ta 1 Postanovu.* (2014). Pobrane z: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/87046.html>.